

ISMERTETÉSEK.

A Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának LXXVII. kiállítása. Kéziratok és miniatúrák. X—XX. század. A Szépművészeti Múzeum Grafikai osztályának legújabb, immár LXXVII. kiállításán régi kéziratok, egyházi szerkönyvek díszes lapjai, festett kéziratokból kivágott iniciálék és miniatúrák szerepeltek. E kódextöredékek legnagyobb részét az Országos Széchényi Könyvtár eddig feldolgozatlan örök letétje képezi. Más-más nemzetek régi kultúrájának e töredékes emlékei tanulságosan vetítik felénk az egymást követő századok könyvfestészetének magas színvonalát. DR. HOFFMANN EDITH, a miniatúrafestészet kitűnő szaktekintélye, a pompás kiállítás rendezője (ő készítette a katalógust is), a díszes kódextöredékeket az Országos Széchényi Könyvtár tizenöt különböző korú és más-más jellegű pompás kéziratának kiállításával egészítette ki, hogy az egyes kódexlapok s kivágott miniatúrák eredeti szerepét is szemléltetővé és plasztikussá varázsolja. A kiállítás legkorábbi darabja egy IX—X. századi görög kódex: évezredes, elkopott arannyal ékes bizánci *Négy Evangelium*. Ezután az elkövetkező századok iskoláinak egyes termékei következnek: olasz, német, cseh, francia, flamand és magyar munkák változatos gazdagságban. A régi kultúráknak e pompázó, kifejező alkotásai között, szellemes ellentétként megtaláljuk a mult századi műkereskedői találékonyság kitűnő felkészültségének bizonyítékait; régi miniatúrák XIX. századi hamisítványait is.

A kiállítás azonban nemcsak a könyvfestészet fejlődésének tanulságos menetét kívánja szemléltetni. A XVI. században a könyvnyomtatás és ezzel párhuzamosan a fametszőművészet villámgyors fejlődése hirtelen feleslegessé teszi és megszünteti a könyvfestészetet. Az aprólékos, fáradságos munkával, hajszálcsettal dolgozó, részletek kis finomságaiba elmerülő művészek alkotóereje új műfajt teremt, a kisportréfestészetet, amelynek legáltalánosabb kifejezője az elefántcsontminiatűr lesz. 1912-ben Brüsszelben, az első reprezentatív elefántcsontminiatűr kiállításon történt először kísérlet annak szemléltetésére, hogy az elefántcsontminiatűr művészet a könyvfestészetben gyökeredzik. A csodálatos finomságú burgundi kódexminiatúrák portréábrázolásain

s a *Van Eyckek* művészetén keresztül vezették a szálakat *Holbein* korai realiztikus kisportréábrázolásaihoz s az elefántcsontminiatűr művészetéhez. DR. HOFFMANN EDITH is hozzákapcsolja a könyvfestészeti alkotásokhoz az elefántcsontminiatűröket; a kiállítás legkésőbbi darabja egy XX. századi elefántcsontminiatűr.

A kódexminiatúra és az elefántcsontminiatűr látszólag azonos művészi termék. Nemcsak a nevük, de a technikájuk is ezt mutatja. És mégis, a kettő más és más, egymással szinte ellentétes tényezők megnyilatkozása. A kódex elsősorban a középkori kolostori élet szellemi kifejezője; és ha később a kéziratos könyv világi jellegűvé válik is, s szélesebb körök, a fejedelmi udvarok kedvelt olvasó és gyűjtő tárgyát képezi is, a miniatúra mindenkor szerves egységben marad a könyvvel. Az iniciálé egybeforr a szöveggel, a miniatúra sohasem hagyja el a könyvek lapjait, önálló jellegűvé sohasem válhat. A kódexek portréi az iniciálékban s miniatúrákban a könyv szerzőjét vagy a kódex tulajdonosát ábrázolják; szerényen beillesztve a szöveget keretelő díszítések közé. Az elefántcsontminiatűr az újkori műveltség minden ágában megnyilatkozó differenciálódás jellegzetes példája; a késő-renaissance ember egyéniségének visszaadására törekszik. Erős realizmussal örökíti meg az egyént. Önálló műfaj! Később a rokokó és biedermeier világnak elengedhetetlen kelléke lesz.

A kiállított kéziratok s kódextöredékek különböző korok, különböző miniatúrafestőiskolák egy-egy röpke megnyilatkozását jelenítik meg a szemlélő számára. A kiállítás legszebb darabjait talán az olasz művészet alkotásai képezik; elsősorban a lombardiai festészet termékei. A XV. századi milánói könyvfestészet pompás darabja az Országos Széchényi Könyvtár egy kézirata, *Curtius Rufus, De gestis Alexandri Magni* című munkája. Ugyancsak elsőrendű lombardiai mester készítette a XV. század elején egy *Antifonale* kivágott iniciáléját, melyben az imádkozó Dávid király látható. A XV. századi töredékek sorában egy *Antifonalenak* az Angyali Üdvözetet ábrázoló kivágott iniciáléja a kiállítás egyik legfinomabb darabja: veronai mester műve a XV. század közepéről. Ezenkívül még velencei, továbbá ferrarai s páduai mesterek munkái képviselik az olasz művészetet.

Több német s francia kevésbbé jelentős kódextöredék mellett egy XV. századi cseh *Antifonale* egyes lapjain találunk finom, figurális díszítésű iniciálékat. A flamand művészetet pedig elsősorban egy 1470 körül készült díszes *Kalendárium* képviseli, amely GABRIEL WELLS ajándékként került az Országos Széchényi Könyvtár birtokába. E kódexnek némi magyar kapcsolata kimutatható: a francia Szent Lajos magyar királyként szerepel a naptárban.

A magyar miniatúrafestészet kiállított termékei közül elsősorban FELIX PETANCIUS RAGUSANUS egy érdekes munkáját kell kiemelnünk, aki Mátyás király budai könyvfestőműhelyének volt a vezetője.¹ Ez a kiállított műve az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában lévő XVI. század elején készült *Genealogia Turcorum Imperatorum*, két méternél is hosszabb rotulus, amelyben 43 kerek miniatúrában török szultánok és vezérek portréi láthatók. E *Genealogia* a kiállítás keretében is fontos szerepet játszik. DR. HOFFMANN EDITH ugyanis e kiállításon a miniatúrának a Krisztus utáni második évezredben mutatkozó átalakulását kívánja bemutatni, ez viszont a kisportréfestészet kialakulásának és fejlődésének érzékeltetését is jelenti. Ha a művészetek történetében a kisportréfestészet kialakulását és kezdeti megnyilatkozásait keressük, úgy első nyomát éppen a genealógiákban találjuk meg. A *Genealogia* érdekes, különálló műfaj. Nem tartozik szorosan véve a könyvfestészet termékei közé, talán átmeneti helyét a címereslevelek és a könyvfestészet között jelölhetjük meg. Éppoly tradíciók, régi, kialakult sémák alapján keletkeznek, mint akár a címereslevelek, akár pedig a kódexminiatúrák. FELIX PETANCIUS RAGUSANUS is alkalmazkodik a hagyományokhoz, de e mellett új ötletekkel igyekszik változattá varázsolni és a sablontól mentesíteni e munkáját. Mellőzi azt az általánosan kialakult típust, hogy a portré alatt tekeresszalagokra írja a nevet. Nála a medaillonok elhelyezése és a szöveg is bizarr kompozícióba sűrűsödik. A szöveg írása és elhelyezése a miniatúrák szerkesztésével egybeekelődésével komoly újító hatást kelt. És szemben a tradícióval, PETANCIUS a harangalakba írott szöveget két ékes virágmotívumban végződő lendületes volutával kereteli.

A budai műhelynek még egy érdekes darabja szerepel a kiállításon. Egy díszes *Antifonale*-töredéknek egyik lapja. A nagyméretű iniciáléban Dávid király imádkozó alakja látható. A lapkeretdíszben pedig Remete Szent Pál és Szent Antal története van széles, elbeszélő modorban festve; több jelenet régieskedő, egymás mellé illesztésével. E meglehetősen rongált lap keretdísze minden bizonnyal egy, a budai

¹ Az OLÁH MIKLÓS által említett (*Hungaria*, Cap. V.) FELIX RAGUSANUSNAK FELIX PETANCIUS zengi kancellárral való azonosítása az újabb tudományos kutatások eredménye: ámbár a két személy azonos voltára már 1879-ben rámutatott PETAR MATKOVICS. (*Putovanja po balkanskom poluostrvu XVI. veka*. Rad. 1879. Kivonatban közli MARGALITS EDE: *Horvát Történelmi Repertorium* 1900. I. kt. 510—513. l.) Lásd: BANFI FLORIO: *Felice Petanzio da Ragusa, Prefetto della Corviniana di Buda*. *Archivio storico per la Dalmazia*. Vol. XXIV. Roma, 1937—38. 362—384. l. — BERKOVITS ELENA: *Felice Petanzio Ragusino Capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino*. *Corvina* 1940, *Archivio* 53—84. l.

műhelyben dolgozó magyar miniátor munkája. A méreteiben kissé elrajzolt, zömök, nehézkes figurák, az esetlen nagy kezek, s az egész kompozíció kedves naivitása bizonyítja ezt. De az iniciálében az imádkozó király sűrű árnyékokkal festett plasztikus arca, a haj és a szakáll vibráló, könnyed festése, a kezek finom vonala, a ruha aranyfüstös árnyékolása feltétlenül a műhelyt vezető mester kezének simításaira enged következtetni.

A régebbi magyar emlékek sorában még fel kell említenünk a hazai kódexfestészet egy XIV. századvégi termékét, a GANUIS VENCEL *Bibliáját*, továbbá egy XV. századeleji *Missaleből* kivágott pompás Kánonképet.

BERKOVITS ILONA.

Gombocz Endre: *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története. 1841—1941.* Budapest, 1941. VI. 467 lap, 1 képpel és 54 arcképpel. 8°. (Kir. Magy. Természettudományi Társulat kiadványa.)

Legnagyobb taglétszámú, hazai tudományos és közművelődési társulatunk centenáriumára készült, számos kiváló, főként szakmunka közül kultúrtörténeti és könyvészeti nézőpontból a fenti művet kell kiemelni, melyet szerzőnk, mint a társulatnak immár másfél évtized óta első titkára állított össze.

A munka nagy része (1—382 l.) a Társulat 100 éves történetét tárja elénk. És pedig élvezetes, könnyen érthető stílusban, jól áttekinthető sorrendben, illetve beosztásban (az áttekintést nagyon elősegíti részletes, erősen tagolt, négy oldalra terjedő tartalomjegyzéke is), a természetes időrendi fejlődés alapján. A követett és a lehetőség határáig keresztülvitt időrendi tárgyalás igen jól kiegészíti hazai történetünk idevágó, ismertebb oldalait, feltárván annak az általános történetiában kevésbé ismert mozzanatait. Kultúrtörténetünk természettudományi részleteit. A fenti század folyamán mérföldes csizmákkal haladó ágazatoknak hatását, illetve összefüggését a mi, nem egyszer szerencsétlen viszonyaink következtében oly gyakorta meg-megakadó, politikai, társadalmi közállapotunk, haladásunk történetével. Ebben a részben bizonyos mértékben a személyi kérdések és egyéb indítók rúgói is igyekeznek feltárni és megrajzolni. A nagy munkában és küzdelmekben résztvevő, egyes nagyobb lelkes és áldozatkész társulati vezetőmunkásoknak — lelki portréival együtt. Azonkívül a Társulat vezetőiről és a nevezetesebb szerepeket betöltő embereiről jegyzetekben rövid, de pontos életrajzokat is közöl. Ez a végére illesztett index segítségével igen jó áttekintést ad az egész újabbkori, magyar természettudományi mozgalmak munkásairól. Hiszen a Társulat 100 éve alatt úgyszólván minden hazai szakemberünket kisebb-nagyobb mértékben magához kapcsolta.

Pontosan közli továbbá működésének dátumait, a fontosabb határozatokat, okmányokat, és különösen régibb működésének tudományos eredményeit is, amelyek zöme az akkori nehéz anyagi és sajtóviszonyok között nyomtatásban jórészt meg sem jelenhetett. Így csak kivonatossan és ismeretlenül maradt fenn, ha megmaradt. Vagyis ebben a tekintetben a munka igazi hézagpótló, tudománytörténeti adalék, illetve okmánytár.

Bevezetésében a XVII—XVIII. századbeli, hazai viszonyainkat rajzolja meg az általános természettudományi mozgalmak terén: kiindulva az akkori híres Academia Naturae Curiosorum-nak (a későbbi Academia Caesareo-Leopoldina) a mi lelkes, magyar érdeklődőinkre és kutatóinkra gyakorolt hatásából; illetve tagságaiból. A minden szépért, így a természetért is lelkesedni tudó, magyar tagok jórésznél hamarosan, már a XVIII. század közepén felébred — kezdve a cipszerszármazású PERLICZKY JÁNOSTÓL — az a vágy és törekvés, hogy természetkutatásaink részére itthon is hazai tűzhelyek létesülhessenek. És pedig egyesek szerint összefoglaló, tudományos akadémia-félék keretében; mások szerint legalább kisebb-nagyobb köröket felölelő szaktársulatok keretében. Vagyis a törekvések és előzmények a Társulat megalakítására már hosszú száz év óta felébredtek, megvoltak, forrtak; csak még nem tudtak megvalósulni.

A másik a történetinél rövidebb, de könyvészeti és az általános magyar természettudományi áttekintés nézőpontjából igen nagyfontosságú és értékes részlete a könyvnek a Társulat összes kiadványainak pontos *könyvészeti jegyzéke* (421—457 old.) Ennél talán nagyon érdekes és célszerű lett volna könyvkulturai nézőpontból röviden jelezni, hogy mennyi volt az illető kiadványnak eredeti, bolti ára (hiszen zömük már kifogyott) és azt hogy kapható-e még, illetve melyik — a rendes könyvtári forgalomban? A hatalmas jegyzék maga is igen jó haladás-, illetve fejlődéstmutató.

Ebben a részben látjuk, a Társulat első folyóiratának, az „*Évkönyveinek*“ 4 kötetét (1841—59 között). Azután az *Évkönyveket* folytató (1860—1868 között) „*Természettudományi Társulat Közlönyét*“ 7 kötetben. Ezt követi azután (1869-től kezdve) a mai „*Természettudományi Közlöny*“ 72 vaskos évfolyama és 220 „*Pótfüzete*“ (évenként 4 db), a maguk ezernyi-ezer kisebb-nagyobb cikkével, közleményével, amelyek a magyarság lelkébe s a magyar közművelődésbe bevitték a természetismereteket és a természet szeretetét.

A fentiekhez járul azután a „*Chemiai Folyóirat*“ 45 kötete (1895—1939); az „*Állat- és Növénytani Közlemények*“ 37—37 kötete (1902—1940); a „*Csillagászati Lapok*“ 3 kötete (1938—1940). Továbbá az első idők vékonyka és nagy időközönként megjelenő

„Jelentései“ és a legújabb „Évkönyvek“ (*Stella Almanach*) nagyobb, rendszeres kötetei.

Ehhez járulnak azután: A) *Könyvkiadóvállalat* 117 önálló, nagy munkája, köztük a természettudományok igazi nagy, külföldi klasszikusainak lefordításai, azonfelül számos eredeti és fordított munka minden ágazatból. B) A legújabb hatalmas „*Gyűjteményes Munkák*“ kötetei. C) Végül a *Vegyes Munkák*, D) *Népszerű Természettudományi Könyvtár* és E) *Népszerű Természettudományi Előadások* cím alatt összefoglalt, részben tudományos, részben gyakorlati irányú kisebb-nagyobb munkák százai. Ezek nyújtottak és nyújtanak ma is az érdeklődő magyar olvasók százazeinek betekintést a Macrococosmosba.

NOSZKY JENŐ.

Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. Jegyzéküket összeállította és bevezette DR. BUCSAY MIHÁLY. Budapest, 1941. *Ranschburg Gusztáv* könyvkereskedése. 104 l. — 8°.

KASSAI MICHAELIS GYÖRGY könyvtára a múlt század vége óta már több szakemberünket foglalkoztatta. Ennek a régi magyar könyvekben bővelkedő anyagnak teljes feldolgozásáig azonban egyikük sem jutott el. Erre tett most kísérletet BUCSAY MIHÁLY, a hallei magyar egyháztörténeti kutatóállomás vezetője.

Nem szakember létére elismerésre méltó buzgósággal végezte munkáját. Célja csak másodsorban könyvészeti. Mindenekelőtt az a szándék vezette, hogy a protestáns egyháztörténeti kutatóállomás és a hallei magyar egyetem hallgatói előtt újra felidézze és ezáltal használhatóvá tegye az ottani magyar könyvtárnak egy évszázad óta lassan feledésbe merülő, holt anyagát. Bevezetésében többször utal is erre a célkitűzésre. Ugyanitt részletesen ismerteti a hallei magyar könyvtár sorsát egészen napjainkig: KASSAI 2000 kötetből álló wittenbergi hagyatékát, a könyvek hanyódását a hétéves és a napoleoni háborúk idején, 1823-ban Halléba való átszállításukat, 1890-ben az ottani egyetemi könyvtárba történt bekebelezésüket és végül a könyvtárnak 1921-ben két részre szakítását. Ekkor került ugyanis a hallei magyar könyvtárnak kisebbik, de talán értékesebb fele a Berliini Magyar Intézethez.

Az 1724-ben elhunyt KASSAI hagyatéka természetesen az idők folyamán újabb vásárlások és adományozások folytán tetemesen megnőtt. BUCSAY nem is a könyvtár egész állományát, hanem annak csak történeti szempontból legértékesebb részét, az 1711-ig megjelent *Régi Magyar Könyvtárba* tartozó anyagát állította össze jegyzékében. A gyűjtemény feltáráásával nemcsak a magyar könyvtörténet számára végzett eredményes munkát, hanem az egyháztörténeti kutatóállomás céljait is ezzel szolgálta legjobban, mivel ezek a munkák alkotják az

eredetileg evangélikus felekezeti jellegű könyvtár törzsét. Túlás BUCSAYnak az a megállapítása, hogy a könyvtár háromszáznál több régi magyar unikumot tartalmaz. Minthogy nagyobbrészt a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetébe tartozó művekről van szó, meg kell jegyeznünk — s ezt kiadványa előszavában HELLEBRANT is kiemelte —, hogy a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötete a lelőhelyek felsorolásában nem törekedett teljességre.¹ Amiből önként következik, ha egy műnél a leírás egyetlen lelőhelyet tüntet is fel, az csak a kutató tájékoztatására szolgál s nem jelenti azt, hogy a kérdéses nyomtatvány kizárólag csak a megnevezett könyvtárban található meg. Ennélfogva ezen művek, legalább is az esetek bizonyos számát tekintve, unikumnak sem tekinthetők. Ez a körülmény úgy látszik elkerülte BUCSAY figyelmét. Kellő utánjárással valószínűleg egy csomó hallei unikumról kiderülne, hogy nem egyetlen példány. De ha valóban van is a hallei magyar könyvtárnak háromszáz unikuma, ennek csak egyhatoda (s nem egynegyede, miként BUCSAY nagyjából számítja) tartozik a *Régi Magyar Könyvtár* I. és II. kötetének állományához. A többi, mintegy 250 darab, a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetéhez tartozó, túlnyomó többségében alkalmi nyomtatvány, jelentősége lényegesen kisebb s jóval alacsonyabb értéket képvisel. Amikor tehát BUCSAY számszerűleg szembeállítja a hallei magyar könyvtár háromszáz unikumát a hazai protestáns könyvtárak 400 régi magyar unikumával, a laikus számára még akkor is meglepő összehasonlítás ad alkalmat, ha megjegyzi, hogy a hallei magyar könyvtárnak ez az állománya javarészt a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetéhez tartozik. A hazai protestáns könyvtárak nagy irodalmi jelentőségű unikum-gyűjteménye nem hasonlítható össze a hallei magyar könyvtár unikumaiival.

BUCSAY összeállításában feldolgozta a Halléban maradt művek mellett a Berlinbe átvitt könyveket is. Anyaga így — saját megjegyzése szerint — megközelítőleg teljes.

Legtöbb gondja-baja a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetébe sorolandó művekkel volt. Részben azért is, mert az általa leírt, eddig jórészt teljesen ismeretlen anyag négyötöd része ide tartozik, másrészt, mivel a Szabó—Hellebrant-féle meghatározás: „a magyarországi szerzők külföldön megjelent idegennyelvű művei“-ről, formailag bármilyen tetszetős, tartalmi szempontból mégis túlságosan szétfolyó.

¹ „Hogy a szakemberek az egyes munkákat használhassák, azoknak lelőhelye, mint az előző kötetekben is, föl van jegyezve. Minden munkánál, melynek teljes címmása adva van, meg vannak jelölve a könyvtárak, melyekben található. Legalább egy könyvtár meg van említve. SZABÓ KÁROLY sem tartotta szükségesnek felsorolni minden könyvtárt, melyekben egy-egy munka feltehetően.” (SZABÓ—HELLEBRANT III. k. Bevezetés.)

A magyarországi szerző megállapítása sokszor önmagában véve is igen nehéz feladat. Egy másik kirívó jelenség, hogy a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetének már Szabó—Hellebrant-féle összeállításában rengeteg olyan idegen szerző munkája kapott helyet, amelyeknek ott semmi keresnivalója. Helyet kapott pedig egyszerűen azért, mert a mű egyik ajánló versikéjét magyarországi szerző írta. Az idegen szerzők külföldön megjelent munkáiban fellelhető magyarországi írók efféle szórvány-szövegeinek számontartása lehet irodalomtörténeti feladat, de semmi esetre sem válhat bibliográfiai rendszerező elvvé. BUCSAY a maga-szabta korlátok között igyekszik is lenyesegetni az ilyen kinövéseket. Sajnos, nem eléggé következetesen.

BUCSAY jegyzéke mintegy 754 munkát sorol fel. Részletesebb leírást azonban csak akkor nyújt az egyes nyomtatványokról, ha azt mások még le nem írták, egyébként a *Régi Magyar Könyvtár* I—II—III. kötetének megfelelő tételszámaival utal a műre. Leírásai (körülbelül 120), ha a hosszú barokk címeket nem is közli egész terjedelmükben, nagy gonddal készültek. Természetesen vannak furcsaságai is: pl. leírásait mindenkor a cím első szavával kezdi, tekintet nélkül arra, hogy a mű szerzője fel van-e tüntetve a munkán vagy sem. Jegyzéke talán túlságosan is tagolt, ami nem válik használhatósága javára. Felesleges volt a már másutt leírt anyagot és az ismeretlen nyomtatványok leírását külön fejezetekre bontani, ezzel három fejezetet takaríthatott volna meg, s a kutatónak sem kellene az azonos csoportba tartozó műveket két helyen keresnie.

Mіндеzen észrevételeink azonban mit sem vonnak le BUCSAY munkájának értékéből és abból a jó szolgálatból, amelyet kétnyelvű, magyar-német, magyar-angol szöveggel kísért jegyzékével a tudományos kutatásnak: a történettudományoknak és a könyvészetnek is tett. Hiszen száz egynéhány eddig ismeretlen régi magyar nyomtatványokról számol be, amelyeknek, ha nagyobb irodalmi jelentőséggel bírók nincsenek is közöttük, különösen egyháztörténeti szempontból, komoly történeti forrásértékük elvitathatatlan. VARJAS BÉLA.

A magyar hírlapirodalom első százada. (1705—1805) Összeállította DEZSÉNYI BÉLA. Budapest, 1941. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. 8r. 66 (2) l. (*Magyarország időszaki sajtójának könyvésze 1.*)

DEZSÉNYI BÉLA már eddig is több magyar sajtótörténeti cikkel, tanulmánnyal gazdagította tudományos irodalmunkat. Általunk ismertett munkájában megint értékes anyaggal járul a magyar sajtótudományi kutatásokhoz: teljes címbeli áttekintést ad a magyar hírlapirodalom első századáról. A széles tárgyismerettel, jó módszerrel, hozzáértéssel felépített könyv két részre oszlik.

Az elsőben a hírlapok előzményeit, a magyar hírlapirodalom első korszakának elhatárolási jogalapját, legrégebb hírlapjaink nyelvét, elterjedését, olvasóközönségét vizsgálja.

Hírlapirodalmunk megindulásának előzményeit a szerző nemcsak röpiratainkban, a hazai latinnyelvű „Relatiok“-ban, „Neue Zeitung“-okban látja, hanem joggal a külföldi röpiratok tartalmában is, mert „már a legrégebb röpiratok magyar események híreit visszhangozzák és az újonnan felfedezett világrészekről szóló jelentések mellett egyedül Magyarországnak a törökkel vívott harcai váltották ki azt az érdeklődést, amely a hírközlő röpiratok csodálatos elburjánzását lehetővé tette“. Sőt, még tovább megy következtetéseiben: megbízható kútfői alapján feltételezi, hogy a külföldi röpiratoknak (legnagyobb részük német) Magyarországra s a törökre vonatkozó szemlélete jellegzetesen visszatérő vonásaival magyarországi forrásokra mutat, vagyis hírszolgálatuk egyik központja feltétlenül hazánk területén lehetett. Hírlapirodalmunk kezdetét bibliográfiájában DEZSÉNYI IS RÁKÓCZI hadi újságának, a *Mercurius Hungaricus*-nak indulási évével, 1705-tel jelzi; ha ezzel a dátummal egybevetjük a nyugati országok hírlapindulásait, látjuk, hogy mi megkéstünk. Az első osztrák újság, a *Wienerisches Diarium* azonban csak két évvel indult előbb a *Mercurius*-nál. Hírlapirodalmunk első korszaka a szerző szerint száz esztendővel ölel fel, tehát 1805-tel zárul, a hanyatlást legerősebben visszatükröző évvel, mikor az elnyomó sajtópolitika legintenzívebben érvényesült. Ennek a száz esztendőnek a keretén belül észlelt fellendülés is természetesen a sajtócenzurával függ össze és II. József uralkodása alatt következett be, akinek lényegesen enyhített sajtócenzurarendelethez a hírlapokat a kevésbé fontos, a helytartótanáctól csak rövid úton felülbírálni való iratok közé sorozza. A II. József uralkodását követő cenzurarendeletek az újságokból következetesen kiszorítják a politikai híreket és ezzel párhuzamosan lecsökken az újságok száma is. A XIX. század elején az újságok már valósággal válságba jutottak és 1805-ben bekövetkezett a mélypont. Az 1805-ös esztendő tehát valóban határkő, annál is inkább, minthogy 1806-ban a *Hazai Tudósítások* megindulása új, mégpedig nemzeti irányú fellendülést hozott. Az 1805-ös év elhatároló jogát még egy fontos és jellemző szemponttal támasztja alá a szerző: a *Hazai Tudósításokkal* Pest a magyar hírlapírás középpontja lesz, főváros, mely vidéki városaink rovására magához ragadja a kulturális és politikai vezetőserepet. Még egyéb szempontok, statisztikai képek (a korszak újságainak száma évek, megoszlásuk a magyar nyelv szempontja, a megjelenés helye szerint, stb. stb.) alapján is igen bőkezűen (talán kissé feleslegesen is) igyekszik a szerző az 1805-ös év elhatároló jogát bizonyítani.

A címjegyzékbe 1705—1805-ig felvett lapok a szerkesztés nyelvére való tekintet nélkül „magyarok“ — mondja a szerző — mert a latin, német és magyar hírlapok egymással szoros kapcsolatban alakultak ki, a hagyományos nyelvi és nemzetiségi különbségeken felül emelkedő szellemben. A XVIII. században a magyar a latin nyelvet nemzeti tulajdonának tekintette, hiszen a törökűdlás után latin nyelven őrizte meg Verbőczy örökségét, köz- és magánéletének jogi alapját. Magától értetődően latinul írják első és később több újságunkat is. E latinnyelvű újságok mellett nagyszámban jelentek meg német újságaink is. Megjelenési helyük különböző városaink. A városi poigárság zöme pedig akkor németül beszélt. A hazai újságok forrásai is leginkább német lapok voltak, így azután az előfizetők gyarapítása, az olvasóközönség emelkedése érdekében, valamint a híryanag átvételének a megkönnyítésére is legcélravezetőbb volt a németnyelvű lapszerkesztés. A XVIII. század hazai németsege nem tekintette nemzetiségi problémának, a hovátartozóság eldöntőjének a nyelviséget és büszkén vallotta magát magyarnak. Ezek a lapok a német irodalom és művelődés eszményeit magyar szemszögből nézték és fontos feladatukul tekintették a magyar irodalomnak, tudományos törekvéseknek a külfölddel való megismertetését. A szerkesztők szinte szükségesnek látják, hogy a német lapszerkesztést indokolják.

A magyar hírlapirodalom első korszakát a legteljesebben igyekezett feltüntetni DEZSÉNYI, mikor a különböző nyelvű lapjainkat egységesen ugyanannak a bibliográfiának körébe utalta. E lapok elterjedését éppen a soknyelvűség biztosította. A szerző az előfizetőkrol idézett számadatok mellett még a feltételezett szélesrétegű alkalmi olvasóközönség alapján is igen jelentősnek gondolja e lapok példányszámait.

A bibliográfia második részében mintegy 70 lapot fog össze gondos és világos használati utasítás kíséretében. (Az utasítás ellen némi kifogást kell emelnünk: rossz helyen közli a szerző. Helye közvetlenül a bibliográfiai felsorolás előtt lenne, nem pedig a bevezető elméleti rész zárófejezete előtt). A szoros betűrendben készült rendszeres címjegyzék természetesen a folyóiratokat is hozza, mert nem választhatók el éppen aktuális tartalmuknál, lezáratlan, periódikus jellegüknel, publicitásuknál fogva a hírlapoktól. Az alfabetikus csoportosítás mellett a szerző a megjelenés helye szerint is csoportosítja a korszak lapjait a függelékben. A függeléknek egyébként van még egy érdekes csoportosítása: „Az irodalomban említett hírlapok, amelyeknek megjelenéséről hiteles adatunk nincsen“; körülbelül 16 ilyen lapról van szó, melyeket azért is vett fel a bibliográfia, hogy a további kutatások alapját megvethesse. Az összeállítás különben is számos megoldásra váró új gondolatot vet fel (például az időszakai sajtó cenzuratörténetét,

mely a könyvcenzurától sok eltérést mutat), új szempontokkal szolgál a sajtótudományi kutatásnak, melyet DEZSÉNYI csak fokozhatott volna, ha meggondolásai forrásait az irodalmon túl még levéltári anyaggal is gazdagítja.

A szakkörök bizonyára melegen fogadják az új kiadványsorozatnak, „*Magyarország időszaki sajtója könyvészeté*“-nek ezt az első számát, melyből az adott tervezet alapján méltán remélhetjük, hogy szerkesztő és társai alapos és a magyar tudományos irodalomhoz méltó módon fogják szintetizálni a magyar időszaki sajtó irodalmát, hogy a rendszeres magyar sajtótörténet megírását lehetővé tegyék.

SEMZŐ PIROSKA.

Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban. Összeállította: JOÓ TIBOR. — Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Szerk.: RÉDEY TIVADAR. XII. Bp. 1940. 27 [1] old.

Az ország legnagyobb kéziratgyűjteményének magyarnyelvű filozófiai anyaga, mint JOÓ TIBOR bibliográfiájából kitűnik, 166 idevágó munkával dicsekedhetik. Az összeállítás előtt olvasható bevezetésből megtudjuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár legrégebb magyarnyelvű filozófiai kézírata a XVII. századból való, a legújabb e század elejéről, az anyag gerince azonban a XIX. század első felében keletkezett. Az anyag szakcsoportokra osztva szerepel a jegyzékben, s a szakcsoportok szerint a következő képet mutatja:

- I. Általános művek, alapfilozófia, metafizika, logika: 28.
- II. Etika: 19.
- III. Esztétika: 16.
- IV. Kultúrfilozófia: 48.
- V. Antropológia és lélektan: 13.
- VI. Életbölcselet: 31.
- VII. Filozófiatörténelem: 11.

JOÓ TIBOR szerint, bár bőven vannak latin és kisebb számban németnyelvű filozófiai kéziratok is a Széchényi Könyvtár gyűjteményében, de elsőrangú tudományos jelentősége a magyarnyelvű anyagnak van. Jelentőssé teszi őket egyrészt a kéziratok szerzői között szereplő elsőrangú nevek, másrészt fontos műveltség-történelmi források, világosságot vetnek ezek a „magyar filozófiai közvélemény körére és irányaira“. Viszont a latinnyelvűek jórészt iskolai dolgozatok, doktori értekezések, külföldet járt magyar diákok onnan hozott feljegyzései. A magyarnyelvű anyag jegyzékbecfoglalása volt a legsürgősebb tennivaló, de követni kell ezt az idegennyelvű kéziratok feldolgozásának is, hogy ezáltal filozófiatörténetünk kutatói számára teljes kiindulást nyújthassunk.

TOLNAI GÁBOR.

Sikabonyi Antal: *Az 1940. évi külpolitikai érdekű irodalom a m. kir. Külügyminisztérium könyvtárában*. Budapest, 1941, Gergely, 32 l. 8°. (Klny. a „Külügyi évkönyv“ c. műből.)

SIKABONYI a bibliográfiához írt rövid előszóban kifejti, hogy az 1940. évről teljes külpolitikai vonatkozású bibliográfiát lehetetlenség lett volna összeállítania, viszont önkényes válogatás esetén nem mentesülhetett volna az elfogultság gyanújától. Ezért csak a Külügyminisztérium könyvtárának anyagát vette fel bibliográfiájába; itt ugyanis a jelentősebb művek mind megvannak, minden érdektől függetlenül.

Bibliográfiájában tárgykörök szerint, azokon belül pedig a szerzők betűrendjében csoportosítja az anyagot. Első csoportja a történelem, majd pedig az egyes országokra vonatkozó munkák következnek. Ezek között — betűrenden kívül — első Magyarország, majd betűrendben az európai államok, ezek után pedig Amerikát, majd Ázsiát és Afrikát találjuk. A következő csoportok: politika, magyar belpolitika, külpolitika (igen gazdag anyaggal), revízió, nemzetiségi kérdés (a legbővebb anyagot tartalmazó csoport), zsidókérdés, háború, kémkedés, jog, közgazdaság, szociálpolitika, majd két, kevésbé szervezen idetartozó csoport: életrajzok és térképek.

SIKABONYI külpolitikai bibliográfiája más körülmények között inkább csak kevesek érdeklődésére számottartó szakkbibiográfiának lenne tekinthető, a mai időkben azonban fokozott jelentősége van mindannyiunk számára, mert kalauzolása révén megismerkedünk azokkal a szellemi fegyverekkel, amelyekkel az ellenfelek a mai háború minden szakaszát és fordulatát kísérik. Magyar szempontból igen örövendetes jelenség, hogy hazánkra, belpolitikánkra, a revízióra és a nemzetiségi kérdésre vonatkozó műveket nagy számban találunk benne, ami annak a bizonyítéka, hogy a nagy háborút kísérő szellemi mérkőzésben nekünk is a rendelkezésünkre állanak azok a fegyverek, amelyekre támaszkodva megállhatjuk helyünket más népekkel szemben.

GRONOWSKI IVÁN

Harsányi András — Varga Sándor Frigyes: *Tájékoztató a kötelepéldányszolgáltatásról*. A nyomdatermékek tudományos célokat szolgáló kötelepéldányszolgáltatására vonatkozó érvényes jogszabályok magyarázata, különös tekintettel a nyomdák és kiadók kötelelességeire. Budapest, 1941, Orsz. Széchényi Könyvtár, 24 l., 2 melléklet. 8°.

Az Országos Széchényi Könyvtár hazánknak az a tudományos intézménye, amelynek hivatása, hogy a magyar szellem nyomtatott termékeinek minél teljesebb összességét őrizze meg a későbbi korok számára. Ennek a hivatásának teljesítésében legnagyobb mértékben a

kötelességtörvény támogatja, mert hiszen ez teszi számára lehetővé, hogy minden fontosabb hazai nyomtatványhoz díjtalanul hozzájuthasson. Ez biztosítja számára annak lehetőségét is, hogy a nemzeti bibliográfiát évről-évre kiadhassa.

Az idők folyamán 1827—1929-ig öt ízben is hozott a magyar országgyűlés törvényt a kötelességtörvényről, ezenfelül pedig az 1929. évi XI. tc.-nek 1935-ben megjelent végrehajtási utasítása és több régebbi törvénycikk és miniszteri rendelet is foglalkozik a kérdéssel. Sok nyomtató és kiadó mégis tájékozatlan a kötelességtörvényről, kapcsolatban teendőiről és vagy hanyagul teljesíti az előírásokat, vagy pedig — ami a ritkábbik eset — túlbuzgóságból, illetve a büntetéstől való félelmében olyasmit is beküld, amit nem kellene.

Mind a Széchényi Könyvtár, mind pedig a nyomtatók és kiadók érdekeit szogálja tehát ez a Tájékoztató, amelyet az Orsz. Széchényi Könyvtár Kötelességtörvényosztályának két tisztviselője állított össze. Káté formájában, jól áttekinthető beosztásban veszi sorra az egyes kérdéseket, amelyekben a beküldőnek útmutatásra lehet szüksége. Hová kell kötelességtörvényt küldeni, mit kell beküldeni, mit nem kell beküldeni, milyen példányt kell küldeni, mikor kell beküldeni, hogyan kell a kimutatást kitölteni, mi a nemleges jelentés stb., stb. Végül ismerteti a Tájékoztató a büntető rendelkezéseket és mellékletként egy kitöltött nyomdai és kiadói kimutatás-mintát is közöl. Ha a nyomtatók és kiadók ennek a füzetnek az alapján készítik el és küldik be anyagukat és a kimutatásokat, akkor ők is, meg a Széchényi Könyvtár is sok kellemetlenségtől, költségtől és kesedelemtől fog mentesülni.

GRONOWSKI IVÁN.

A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve. III. 1938—1941. Az Egyesület megbízásából szerkesztette *Witzmann Gyula dr.* főtítkár. Budapest, 1941, Dunántúl ny. Pécs, 75 l. 8°.

Hatéves multra visszatekintő Egyesületünk életében már megszokott jelenség, hogy az Egyesület átlag kétévenként évkönyvet ad ki, amelyben a más egyesületeknél is szokásos titkári jelentések és tagnévjegyzékek mellett a közgyűlések, kongresszusok és egyéb ülések alkalmából elhangzott szakelőadásokat is közzéteszi. A most jelent, immár harmadik évkönyv is ilyen szellemben szerkesztődött.

Az előadások sorát GYÖRGY LAJOS: *Erdély könyvtár- és levéltárügye* c. előadása nyitja meg, amelyet az Egyesület 1940 decemberében tartott közgyűlésén, néhány hónappal Erdély visszatérése után mondott el. Előadása során szinte vigasztalannak tetsző képet rajzol arról

a pusztulásról, amely az eltelt 22 év folyamán Erdély könyvtáraiban és levéltáraiban lejátszódott. Vázolja a legsürgősebb tennivalókat is, amelyek az újjáépítés érdekében szükségesek lesznek.

A következő előadás JÁNOSSY DÉNES: *A modern irattárak problémái* c. értekezése, amely ugyancsak az 1940. évi közgyűlésen hangzott el. Értekezése első részében példákat sorol fel arravatkozólag, hogy egyes hatóságok és hivatalok, különösen vidéken, milyen mostoha elbánásban részesítik az irattári anyagot és vázolja azokat a mérhetetlen károkat, amelyek ebből a tudatlan bánásmódból az egyénre és a közületekre származhatnak. Előadása további folyamán központosított felügyeletet sürget a különféle hatóságok és hivatalok irattárai felett, majd néhány szóban utal arra, hogy ennek a felügyeletnek ki kell terjednie olyan köz- és magánintézmények irattáira is, amelyeket eddig a közfelfogás nem tartott országos fontosságúnak és megőrzésre érdemeseknek.

A következő két előadás még az előző évben, az Egyesület II. országos kongresszusán, 1939 júniusában hangzott el.

BAY FERENC: *Gyakorlati törekvések régi könyvtári berendezések technikai felfrissítésére* c. előadásában főleg a vidéki könyvtárosok részére foglalja össze röviden mindazt, amit ezen a téren az utóbbi években a nagyobb külföldi könyvtárak megvalósítottak és színes képet fest egy modern könyvtár mindennapi életéről.

RÉDEY TIVADAR: *A könyvtárak feladata légítámadás esetén* c. előadásában összefoglalja mindazt, amit erről a kérdésről a külföldi szakfolyóiratokban — részben tapasztalatok alapján is — írtak és megállapítja, hogy a teljes könyvanyag mentése, biztonságbehelyezése a legtöbb esetben lehetetlen, vagy pedig más veszélyek (nedvesség stb.) miatt nem ajánlatos; minden könyvtárnak legféltebb kincseit kell biztonságba helyeznie. Hogy mik ezek a legféltebb kincsek, azt minden könyvtárnak a saját könyvtárosa tudja a legjobban.

A következőkben WITZMANN GYULA főtitkár két jelentését olvashatjuk, amelyeket az 1939., illetőleg az 1940. évi közgyűlésen mondott el. Kiterjeszkedik bennük az Egyesület kiadványaira, valamint a hazai és a nemzetközi tudományos életben vitt szerepére és ténykedéseire. Ezután az *Egyesületi krónika* c. fejezet következik, amely részletesen beszámol a II. országos kongresszus, valamint a két legutóbbi közgyűlés (1939. és 1940.) előadásairól és egyéb eseményeiről.

Az Évkönyv következő része az Egyesület tisztikarának és a tagoknak a névsorát tartalmazza, végül pedig a közölt előadások francianyelvű kivonatát DEZSÉNYI BÉLA fordításában.

GRONOWSKI IVÁN.

Kozocsa Sándor összeállításában, évenként megjelenő irodalomtörténeti bibliográfiáról már több alkalommal beszámoltunk a Magyar Könyvszemle hasábjain. Minden alkalommal hangsúlyoztuk hézagpótló jelentőségét. Nem lehet célunk, hogy minden esztendőben elismételjük szavainkat, hiszen újra meg újra csak ugyanazt mondhatnánk róla. Az idei füzet (Az 1939-ik Év Irodalomtörténeti Munkássága) megjelenésének regisztrálásával csupán azt óhajtjuk jelezni, hogy KOZOCSA bibliográfiája, a megszűnt *Irodalomtörténeti Füzetek* helyett e számtól kezdve, a *Szakkönyvészeti Dolgozatok az Országos Széchényi Könyvtárból* című, most indult sorozatban lát napvilágot. (x)